

Barbara Pawełko-Czajka

Kilka uwag na temat kształtowania się świadomości narodowej Litwinów w XIX wieku

Kłęsce powstania styczniowego (1863–1864) na terenach Litwy etnograficznej towarzyszył proces rozbudzenia pierwiastków narodowych i uformowania litewskiej świadomości narodowej. Nie był to proces nieoczekiwany. Od wieków pierwiastki czysto litewskie pielęgnowane były przez szlachtę i chłopstwo litewskie. Powstanie styczniowe, upadek epoki feudalizmu, procesy uwłaszczeniowe, proces wzmożonej popowstaniowej rusyfikacji²⁷, napływ takich prądów, jak nacjonalizm, z innych krajów, zwłaszcza zachodnich – wywarły wpływ na litewskie społeczeństwo. Naród litewski rozpoczął stopniowy powrót do języka, kultury, historii i tradycji przodków.

Udział chłopów litewskich w walkach roku 1863–1864 stanowił początek zwrotu i zmian społecznych w dziejach Litwy²⁸. Zniesienie poddaństwa w 1861 r. w dobrach prywatnych ziemiańskich, a następnie w państwowych w 1867 r. przyczyniło się do demokratyzacji stosunków społecznych na Litwie²⁹. Zapoczątkowany został aktywny proces rozwoju litewskiej świadomości narodowej, a także nowoczesne rozumienie terminu „naród polityczny”.

Specyfika powstawania litewskiego narodu, w tym przypadku pozbawionego państwa, była typowa dla wielu narodów Europy Środkowo-Wschodniej. Nowoczesny naród litewski rozpoczął proces stopniowego odrodzenia narodowego Litwy. Na aktywne postawy litewskiego chłopstwa duży wpływ wywarły zjawiska o charakterze etniczno-religijnym³⁰. Pierwotnie litewski ruch narodowy nie miał

²⁷ Zob.: *Plan rusyfikacji Litwy: Postanowienie Komitetu Zachodniego w Petersburgu zapadłe na posiedzeniach d. 17 i 19 maja 1864; Zakaz szyldów i napisów polskich: Okólnik Murawjewa z d. 24 marca 1864; Niszczenie polskiego stanu posiadania na Litwie i Rusi: Ukaz carski z d. 10 grudnia 1865; Zakaz używania języka polskiego: Okólnik gen.-gubernatora wileńskiego Potapowa z dn. 9 lipca 1868*, [w:] H. Mościcki, *Ziemia litewsko-ruskie pod zaborem rosyjskim*, Kraków 1924.

²⁸ D. Fajnhauz, *1863 Litwa i Białoruś*, Warszawa 1999, s.7–8.

²⁹ P. Łossowski, *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku*, Białystok 1965, s. 106.

³⁰ D. Fajnhauz, *op. cit.*, s. 196–203.

charakteru antypolskiego, lecz dopiero z czasem przybrał taki charakter.

Początki procesu rozbudzania litewskiej świadomości narodowej widoczne były dopiero po powstaniu styczniowym. Władysław Wielhorski, badacz problematyki litewskiej i białoruskiej, zauważył, że wtedy to typ „wieśniaka–Litwina” rozpoczął proces odrodzenia swojego narodu. Zdecydowały o tym takie elementy kulturalne i psychologiczne, jak charakter, język, obyczaje, sztuka. Mniejsze znaczenie odegrały elementy polityczne³¹.

XIX wiek w obu częściach Litwy: Pruskiej i Wielkiej stanowił przełom w rozwoju piśmiennictwa litewskiego. Na wyróżnienie zasługują tacy miłośnicy Litwy, jak: Poszka (Dionizy Paszkiewicz), ks. Strazdelis (Antanas Strazdas Drozdowski), Szymon Daukantas (Dowkont)³², Kurszatis, ks. biskup Maciej Wołonczewski (Valancius), Iwiński, ks. biskup Antoni Baranowski, ks. Juszki (Juszkiewicz), Fryderyk Kelkis, ks. biskup Józef Arnulf, ks. Giedrojć, Szymon Staniewicz, Jan Juszkiewicz, ks. Wienazyński i prof. Fryderyk Kurszatis³³. W tym czasie również ukazywała się prasa litewska, m.in. wydawane już od 1832 r. w Królewcu pismo o tematyce religijnej *Nusidauimai apie Evangelios Praplatinimą tarp Zidu ir Pagonu*³⁴. Od 1848 r. wydawano w Kłajpedzie drugie czasopismo *Lietuvninku Prietelius*. W latach 1849–1880 wychodził *Keleivis*, który był pierwotnie wydawany w Królewcu, a następnie w Tylży. Od 1863 r. wydawano pismo liberalne *Letuvininku Paslas*, a od 1879 r. *Letuviszka Ceitunga* oraz *Konzervatyvo Draugystės Laiszkas*. W tym samym, 1879 r. na

³¹ W. Wielhorski, *Warunki rozwoju świadomości narodowej Litwinów i powstania współczesnego państwa litewskiego (1861–1920)*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r.*, Wilno 1935, s. 1–2.

³² Daukantas był twórcą takich dzieł, jak *Prasme Łotynu kalbos* [*Zasady języka łacińskiego*], *Abecela delei udikeliu Lietuviu* [*Abecadło dla dzieciak litewskich*], *Dainos Zemaicziu pagal žodžius dainininku iszraszytas* [*Pieśni żmudzkie, spisane podług słów śpiewaków*], *Budas senoves Lietuviu Kalnienu iz Žemaitiu* [*Zwyczajy dawnych Litwinów górnych i dolnych*], *Historia Litwy* – wydana dopiero pod koniec XIX wieku w piśmie litewskim wydawanym w Ameryce: *Venybė Lietuvinku*.

³³ M. Römer, *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów 1908, s. 43–51.

³⁴ *Ibidem*, s.50.

emigracji w Ameryce w Nowym Yorku powstaje *Gazeta Lietuviszka* założona przez Polaka, przyjaciela Litwinów, Tworowskiego³⁵. Wymienione litewskie pisma starały się przybliżyć Litwinom ich język ojczysty.

Język litewski został zastąpiony oficjalnym językiem urzędowym, tj. polskim, w 1697 r.³⁶. Litewskim posługiwali się jedynie chłopci, średnia i mniejsza szlachta, i to tylko w części tzw. Litwy etnograficznej. To właśnie z tych ziem wyłonili się prekursorzy ruchu odrodzeniowego i wspomniani wcześniej tzw. miłośnicy Litwy – Dionizy Poszka (Paszkwicz) i Szymon Daukantas (Dowkont). Nowo rozwijający się ruch narodowy wpływał w dużym stopniu z kultury ludowej. Do połowy wieku XIX językiem litewskim przeważnie posługiwała się ludność wiejska o nieskrystalizowanym poczuciu narodowościowym, trwająca przy języku i obyczajach swoich przodków³⁷. Aktywność części szlachty i duchowieństwa w podtrzymywaniu kultury i języka udowadnia jednak, że ruchu tego nie można utożsamiać jedynie z chłopstwem. Przedstawiciele tych warstw bowiem przez wieki dążyli do podtrzymania litewkości³⁸.

Pierwsze przebliski odrodzenia narodowego można było zauważyć już w XVI wieku. W 1545 r. w Królewcu ukazała się pierwsza drukowana książka po litewsku autora Martinasa Mažvidiusa *Catechismus*³⁹, w XVIII wieku zaś na Litwie Pruskiej tworzył pierwszy wielki poeta litewski, Chrystian Duonaitis⁴⁰. Zapoczątkował on zwrot w tematyce literatury litewskiej od religijnej w stronę świeckiej i

³⁵ *Ibidem*, s. 51.

³⁶ A. Rachuba, J. Kiaupienie, Z. Kiaupa, *Historia Litwy. Dwugłos polsko-litewski*, Warszawa 2008, s. 117.

³⁷ P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa 1997, s. 21.

³⁸ Zob. więcej: K. Lewicki, *Walka o biskupstwo wileńskie z końcem XVI w. Echa separatyzmu litewskiego*, Lwów 1934.

³⁹ M. Römer, *op. cit.*, s. 40. Wspomniana pierwsza książka ukazała się w narzeczu staro-pruskim i pochodzi z drukarni Hansa Weinreicha. W roku 1547 w tej samej drukarni wyszła książka w narzeczu górno-litewskim: *Catechismas prasty szadei, mokslas skaitima raschta yr giesmes del krikscianistes bei del berneliu iaunu nauiey sugulditas* [Katechizm, w zwykłej mowie, nauka czytania pisma i pieśni, ułożony dla chrześcijan i dla młodych chłopców].

⁴⁰ M. Römer, *op. cit.*, s. 40–42.

narodowej. W XVI, XVII i XVIII wieku niektóre manifesty były również drukowane po Litewsku. Naród polityczny w dobie Rzeczypospolitej Obojga Narodów stanowiła szlachta. Ona ukierunkowana była w stronę polską, stąd o rozwoju litewskiej świadomości wśród tej warstwy nie można było mówić. W porozbiorowych dziejach I Rzeczypospolitej zaznaczyły się wspólne, zbiorowe działania, mające na celu odrodzenie polityczno-narodowe. Dwoistość polsko-litewska stanowiła jedynie kwestię wewnętrzną. Wspólna walka o ojczyznę znajdowała swój wyraz w powstaniach, gdzie i Polacy, i Litwini walczyli w imię jeszcze wtedy wspólnej niezależności.

Likwidacja poddaństwa chłopstwa dała asumpt do propagowania haseł litewskości. Z czasem uformowała się nowa litewska inteligencja⁴¹, która wywodziła się z ludu. Nie przejawiała ona zamiłowania do polskości. Reprezentowała ona to, co litewskie, tj. w szerokim znaczeniu – litewskość. Utożsamiała się z litewskim ludem, rozumiała jego język, kulturę i potrzeby.

Michał Römer podkreślał w swoich dziełach, że to właśnie lud wiejski był wyrazicielem tej „obiektywnej” tradycji historycznej – w podaniach, pieśniach, czyli tzw. dajnach litewskie”, czy obyczajach. W okresie popowstaniowym, tzn. po roku 1863, to właśnie litewski naród chłopski był świadomy swojej odrębności i tożsamości narodowej. Litwini zaczęli zdawać sobie sprawę, że ich polonizacja, rusyfikacja czy też germanizacja może doprowadzić do całkowitej zagłady narodu⁴². Obok języka polskiego używany był również litewski, ruski oraz rosyjski – na terenach wschodnich kraju. Proces wzmożonej rusyfikacji, który pojawił się na tym obszarze po powstaniu styczniowym, miał na celu przede wszystkim osłabienie wpływów polskich. Popieranie prawosławia, rusyfikacja administracji i szkolnictwa, rosyjska kolonizacja na ziemiach litewskich uderzyła również w stronę litewską.

⁴¹ Zob. więcej: J. Żarnowski, *Rola historyczna inteligencji w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej*, [w:] *Międzymorze. Polska i kraje Europy Środkowo-Wschodniej XIX–XX wiek. Studia ofiarowane Piotrowi Łossow-skiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1995, s. 42–45.

⁴² P. Łossowski, *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Warszawa 1985, s. 12–13.

Warto tu dodać, że około 1865 r. generał-gubernator Konstanty Kaufmann wprowadził w życie okólnik ministra spraw wewnętrznych Piotra Wałujewa z 13 września dotyczący druku wydawnictw litewskich rosyjskim alfabetem⁴³. Zabieg ten miał na celu powolne zruszczenie litewskiego piśmiennictwa i – szerzej – kultury⁴⁴. Wzmocniona popowstaniowa rusyfikacja przyniosła rozwój dwóch procesów: kształtowania się nowoczesnego narodu litewskiego na Litwie Zaniemeńskiej, Żmudzi i części Auksztoty oraz polonizacji krańców wschodnich i południowo-wschodnich Litwy, w tym Wileńszczyzny⁴⁵.

⁴³ S. Kutrzeba, *The rights of Russia to Lithuania and White-Ruthenia*, Paris 1919, s. 3–11.

⁴⁴ P. Łossowski, *Litewski ruch...*, s. 106, 111–113. Michał Römer w dziele *Litwa* wspomina, że był to pomysł niejakiego Hilferdinga, który miał wizję powszechnego alfabetu słowiańskiego. Ta wizja wiązała się z rosyjską myślą społeczno-państwową i odpowiadała polityce kierunku ultrareakcyjnego (Murawiewa). Wizja Hilferdinga łączyła wpływy rosyjskie z twórczością kulturalną Litwinów. Odpowiadała też kierunkowi pseudo-demokratycznemu, propagującemu specyficznemu rosyjski cezarianizm, tj. uszczęśliwianie narodów przez opatrnościową Rosją. Była także powiązana z ideałami słowianofilstwa rosyjskiego (mimo że narodu litewskiego do „Słowiańszczyzny” nie można było zaliczyć).

⁴⁵ A. Kasperavičius, *Kształtowanie się narodu litewskiego*, [w:] K. Jasiewicz (red.), *Europa nieprovincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1772–1999)*, Warszawa 1999, s. 221; zob. też: Z. Zinkevičius, *Rytą Lietuvapraeityje ir dabar*, Vilnius 1993, s. 133–134. Z. Zinkevičius pisze: „Starania Murawiowa oraz jego następców, aby za pomocą zakazu litewskiego druku powstrzymać polonizację, a rozpowszechnić przez to rusyfikację, dały całkiem odmienne skutki. Utrzymała się paradoksalna sytuacja, kiedy to żandarmi carscy zdzierali nogi na łapaniu ludzi przenoszących nielegalnie książki, natomiast książki polskie były swobodnie na Litwie sprzedawane. Wpływ polskości nie tylko nie zmalał, ale nawet wzrósł (Murawiuw przewróciłby się w grobie!), ponieważ zamiast trudno dostępnych modlitewników litewskich ludność modliła się z nie zabronionych i łatwo dostępnych modlitewników polskich. Dlatego też zakaz druku litewskiego, którym władza carska chciała osiągnąć cel – rusyfikację – wyszedł na korzyść nie polityce rusyfikacji, lecz ułatwił proces polonizacji”.

Kolejny okres, przypadający na lata 1862–1882, charakteryzuje się aktywizacją litewskiego kleru i walką o litewskość⁴⁶ – walką z rusyfikacją i prawosławiem. Duchowni za pomocą broszur religijno-patriotycznych wzywali lud do walki w obronie Kościoła. W tym czasie rosła liczba przemycanych książek⁴⁷ o tematyce religijnej i świeckiej na terytorium Prus, do Tylży czy Królewca, które następnie trafiały na tereny Litwy Wielkiej. Dodatkowo walce z rusyfikacją towarzyszyło tajne nauczanie, mające na celu naukę czytania po litewsku lub po polsku, a także pisania, rachunków i religii. Również w niektórych parafiach⁴⁸ księża wprowadzali naukę i kazania po litewsku, który to język często zajmował miejsce polszczyzny. Przy czym działania miały na celu przede wszystkim obronę religii. Gdyby nie wzmozona rusyfikacja w okresie popowstaniowym, dałoby się już wtedy zauważyć litewskie odrodzenie narodowe. Mała liczebność po 1863 r. litewskiej inteligencji, która by wzmacniała litewską świadomość, przedłużyła ten proces jeszcze o 20 lat⁴⁹.

Lata 70. i początek 80. XIX w. przyniosły przemianę świadomości narodowej. Na ziemiach Litwy pojawiły się trzy nurty polityczno-kulturalne: prorosyjski, nowolitewski i tradycyjny nurt polsko-litewski⁵⁰. Powstała litewska inteligencja, która nadała początek odrodzeniu narodowemu i przemianom o charakterze społecznym. Rozpoczęła zatem proces tworzenia kultury narodowej w oparciu o świadomość historyczną⁵¹. Nie można powiedzieć, że w tym czasie ukształtował się

⁴⁶ J. Ochmański, *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku (do 1890 r.)*, Białystok 1965, s. 115–118. Litewski kler rozpoczął akcję szerzenia oświaty wśród litewskiego ludu. Do czołowych księży–działaczy zaliczali się: biskup żmudzki Wołonczewski, ks. Marcin Sidaravičius, ks. Sylwester Gimžauskas, ks. Sylwester Leonavičius, ks. Wawrzyniec Kušeliauskas. Ten ostatni powołał nawet Wieczysty Bank Księgarski dla Piśmiennictwa Litewskiego, działający w latach 1887–1890.

⁴⁷ Od 1865 r. karalne było wydawanie książek po litewsku. Zatem wspomniane książki miały drukowaną datę wcześniejszą od zakazu druku i na każdej znajdował się napis *dozvoleo cenzuroju*.

⁴⁸ Były to parafie w Wieisiejach, Nowym Mieście, Seirejach, Simnie, Prenach i Świętojezierzu.

⁴⁹ P. Ochmański, *Litewski ruch...*, s. 113–115.

⁵⁰ P. Wandycz, *Pod zaborami. Ziemie Rzeczypospolitej w latach 1795–1918*, Warszawa 1994, s. 344.

⁵¹ Zob. więcej: J. Żarnowski, *op. cit.*, s. 42.

ten właściwy model Litwy narodowej czy też etnograficznej. Według badacza dziejów Kresów, a także działacza PPS-u, Leona Wasilewskiego proces występowania świadomości narodowej jest warunkiem *sine qua non* istnienia narodu. Stąd też możemy stwierdzić, że wraz z pojawieniem się tej świadomości u Litwinów można mówić o narodzie litewskim⁵². Leon Wasilewski pisał: „Bez świadomości narodowej nawet bardzo liczna grupa ludności o wspólnym pochodzeniu, zamieszkująca w zwartej masie obszerne terytorium (np. Prowansalczycy), ukonstytuowana we wszechstanowe społeczeństwo, mówiąca tym samym językiem, posiadająca te same tradycje historyczne i nawet własne państwo (Niemcy austriaccy) nie jest narodem”⁵³.

Nowo powstała inteligencja litewska chłopskiego pochodzenia, wykształcona na rosyjskich uniwersytetach, zaczęła manifestować swą odrębność narodową, kulturową także polityczną. Zwracali się zwłaszcza w stronę historii, tradycji, twórczości takich autorów, jak Teodor Narbutt, Ludwik Adam Jucewicz, Józef Ignacy Kraszewski⁵⁴ czy Szymon Dowkont, którzy budzili wśród nich uczucia patriotyzmu i tęsknoty do odrodzenia narodowego. Odrodzenie narodowe dokonywało się powoli w obliczu narastającej rusyfikacji. Dopiero po dwudziestu latach odrodziło się na ziemiach Litwy Pruskiej piśmiennictwo litewskie. Nie było to zjawisko jednostkowe, podobne procesy ogarnęły także kraje Łotyszów, Estończyków czy Finów.

⁵² B. Stoczeńska, *Litwa, Białoruś, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego*, Kraków 1998, s. 40. Podobnie uważali inni badacze tej problematyki okresu międzywojennego. Na przykład Mieczysław Szerer pisał, że „czynników istotnych tego pojęcia nie należy szukać w zewnętrznych rysach zbiorowości, ale wewnątrz świadomości jej członków”, natomiast według Romana Rybarskiego „pierwiastki przedmiotowe razem z pierwiastkami podmiotowymi narodowości składają się dopiero na naród. Nie ma narodu bez odrębnej świadomości”; Marcei Handelsman wskazywał zaś, iż naród „jest świadomością zbiorową łączności tkwiącą głęboko, wewnątrznie”.

⁵³ L. Wasilewski, *Kwestia żydowska na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, Lwów 1913, s. 23; cyt. za: B. Stoczeńska, *op. cit.*

⁵⁴ Zob. więcej: M. Woźniakiewicz-Dziadosz, *Romantyczna Litwa w optyce Kraszewskiego*, [w:] J. Miziński, J. Święch (red.), *Polska – Litwa. Historia i kultura*, Lublin 1994, s. 118–129.

Doszło do powstania projektu założenia samodzielnego pisma. Sprawą tą zajęli się Jonas Basanavičius⁵⁵, Andrius Vištalius⁵⁶ i Jurgis Mikšas⁵⁷. Powołane przez nich stowarzyszenie, Nieformalne Kółko Miłośników Litwy⁵⁸, w latach 1883–1886 zaczęło wydawać czasopismo *Aušra*, którego tytuł na język polski można przetłumaczyć jako „Jutrznia”⁵⁹. Głównym założycielem *Aušry* był Jonas Basanavičius (1851–1927), uważany za duchowego ojca odrodzenia narodowego Litwy. Innym działaczem związanym z *Aušra* był socjalistyczny radykał Jonas Šliupas.

Pismo ukazywało się w Ragainė. Było ono wyrazem radykalnego zwrotu nie tylko w rozwoju prasy litewskiej, ale i całej ewolucji kulturalnej narodu. *Aušra* propagowała rozwój kultury litewskiej, zawierała myśli zespolenia narodowego Litwy, a także realizacji społeczno-gospodarczych potrzeb Litwinów, skupiała uwagę na przeszłości litewskiej, głosząc hasła wzmocnienia i odrodzenia narodowego. W gazecie, a nawet w samym jej w tytule, używano zamiast dotychczasowo stosowanych liter przejętych z języka polskiego: „sz”, „cz”, ich litewskich odpowiedników „š”, „č”. Czasopismo nie wysuwało jasno idei niepodległości i zajmowało ugodową politykę w stosunku do carskiej Rosji. Na łamach pisma podkreślano, że aspiracji Litwy nie można traktować jako dążeń „narodu”, gdyż takiego wtedy nie było, ale miał się on dopiero narodzić. Co prawda, istniał kiedyś Stary Naród Litewski, ale został on rozbity i tylko niektóre elementy zatarte już przez

⁵⁵ W poglądach Basanavičiusa można wyróżnić dwa okresy ewolucji: w lata 80. i 90. XIX wieku odwoływał się do Wielkiego Księstwa Litewskiego doby przedchrześcijańskiej, początku XX wieku idealizował zaś dawne Wielkie Księstwo Litewskie, które identyfikował pod względem politycznym i obywatelskim z Wielkim Księstwem Litewskim chrześcijańskim.

⁵⁶ Vištalius, prowadząc rozmowy z J.I Kraszewskim, osobą dość ważną dla pierwszych działaczy litewskich, został poinstruowany, że jedynie powołanie czasopisma może przynieść polepszenie sytuacji, w jakiej wówczas znajdowała się Litwa. Pismo miało stanowić pierwszą formę pracy narodowej. Kraszewski ostrzegał: „narody niemające historii za sobą a literatury i wodzów współcześnie, muszą się wynarodowić i upaść”.

⁵⁷ M. Römer, *op. cit.*, s. 88.

⁵⁸ Należy tutaj dodać, że pierwszy numer wyszedł z napisem „czasopismo wydawane przez dra Basanowicza”, na kolejnych zaś numerach widniał napis: „wydane przez miłośników Litwy”.

⁵⁹ M. Römer, *op. cit.*, s. 89.

wieki pozostały w pierwotnych dzierżycielach tej kultury, czyli chłopach, którzy nie byli uważani za naród.

Michał Römer pisał w swoim dziele na temat kształtowania się litewskiego ruchu narodowego: „Powstanie »Aušr’y« miało z tego względu olbrzymie znaczenie, ponieważ stanowiło pierwsze wyjście ze sfery tęsknoty i pragnień lub działań rozstrzelonych na drogę zbiorowego czynu. »Aušra« krystalizowała myśl i tęsknotę, była też jednocześnie sprawdzianem żywotności poszczególnych nastrojów i tendencji, wielkim regulatorem rozwoju, który eliminuje wartości ujemne i mylne, niedopasowane do istotnego biegu życia i układu stosunków i potrzeb, natomiast wzmacnia i ustala wartości prądy żywotne. Z tych także względów z powstaniem »Aušr’y« w r. 1883 wiąże się początek właściwego odrodzenia narodowego Litwy, którego pierwsze zwiastuny ujawniły się już w spotęgowanej twórczości kulturalnej Litwinów w ciągu XIX w. i którego stopniowe dojrzewanie zaznaczyło się w inteligencji ludowej bezpośrednio przed »Aušrą«⁶⁰.

W słowie wstępnym w pierwszym numerze pisma Basanavičius podkreślał, że *Aušra* będzie starała się szerzyć wśród braci wiadomości o starożytnych dziełach litewskich swego narodu, a także współczesnych potrzebach swojego kraju. Celem pisma było przybliżenie jego czytelnikom historycznej przeszłości litewskiej, zapoznanie go z „starożytnym”⁶¹ życiem, obyczajami i poglądami przodków. *Aušra* zainteresowana była również współczesnymi potrzebami narodu litewskiego. Podkreślała, że głównym celem pisma i tym samym kierunku miłośników Litwy jest „nawiązanie ciągłości z przeszłością i tradycją narodową oraz żywe stwierdzenie bytu narodowego w terażniejszości”⁶². Punktem wyjścia było dawne państwo – Wielkie

⁶⁰ *Ibidem*, s. 89–90.

⁶¹ Warto tutaj dodać, że już w XV wieku Litwini głosili teorię, według której wywodzili się od Rzymian. Wyjaśnić to można próbą uświetnienia przeszłości dynastycznej wywodzących się z Litwy Jagiellonów. Zob. więcej: J. Jurkiewicz, *Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów w świetle historiografii. Czas powstania i tendencje polityczne*, [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia. Ideologia, historia a społeczeństwo. Księga poświęcona pamięci Profesora Wojciecha Peltza*, Zielona Góra 2005, s. 335–350.

⁶² M. Römer, *op. cit.*, s. 90–91.

Księstwo Litewskie z okresu przedchrześcijańskiego⁶³. Nie było to państwo narodowe, ale było to państwo niepolskie. Nowe państwo litewskie wyznaczać miały elementy etnograficzne. Jego granice etnograficzne były tożsame z granicami wyznaczanymi przez ugrupowanie krajowców, tj. odbudowane Wielkie Księstwo Litewskie – Litwa w granicach etnograficznych i katolicka Białoruś⁶⁴.

Czasopismo było pierwszą organizacją pracy narodowej, stworzoną przez inteligencję litewską. Zespalano tym samym ludność („lud”) tych terenów przez uświadamianie jej swoich praw i potrzeb. Gazeta dążyła do odrodzenia kulturalnego. Tym samym starała się odsuwać się od kwestii politycznych. Na jej łamach studiowano przeszłość Litwinów. Pismo nawiązywało do tradycji i ciągłości między dawną kulturą narodową a kulturą odrodzoną. Spory dotyczące kultury, które toczyło – o charakterze polsko-litewskim oraz rosyjsko-litewskim, związane były z obawą przed niebezpieczeństwem rusyfikacji i spolonizowania. Warto zaznaczyć, że redaktorzy *Aušry* nie obawiali się Żydów, których określali mianem biernej przeszkody w litewskim ruchu odrodzeniowym. Stąd też na łamach *Aušry* nie pojawiły się hasła o charakterze antysemickim. Głoszono natomiast walkę z wyzyskiem i uzależnieniem gospodarczym rolników⁶⁵.

Około roku 1885 z inicjatywy miłośników Litwy doszło do stworzenia Towarzystwa „Byrutė”⁶⁶. Celem Towarzystwa działającego

⁶³ Basanavičius tutaj częściowo odwoływał się do twórczości historyka Szymona Dowkonta (Simonas Daukantas); por. A. Kaspreravičius, *Dziedzictwo Rzeczypospolitej w ideologii litewskiego ruchu narodowego końca XIX–początku XX wieku i niepodległej Litwy międzywojennej*, [w:] R. Wapiński (red.), *Polacy i sąsiedzi – dystanse i przenikanie kultur*, cz. III, Gdańsk 2002, s. 90–92.

⁶⁴ M. Römer, *op. cit.*, s. 349–350; E. Motieka, *Początki nowożytnego państwa litewskiego. Jonas Basanavičius – między Litwą etniczną a Wielkim Księstwem Litewskim*, [w:] K. Jasiewicz (red.), *Europa nieprowincjonalna...*, s. 227.

⁶⁵ M. Römer, *op. cit.*, s. 108–109.

⁶⁶ Na Litwie Pruskiej istniało wcześniej towarzystwo naukowe Littauische Literarische Gesellschaft, założone około 1879, które było wyrazem zainteresowania ludoznawczej nauki niemieckiej kulturą Litwy. Romer pisał, że „Byrutė” pełniła funkcje poznawcze ze stanowiska odrodzenia narodowego, które stawiała sobie jako zadanie najwyższe. „Byrutė” pracowała nad kulturą Litwinów nie tylko dla ocalenia jej dla nauki, ale

na Litwie Pruskiej było uwydatnienie tam pierwiastków kultury litewskiej, jej przeszłości i tradycji, wysuwano też hasła odrodzenia narodowego Litwy⁶⁷. Na terenach Litwy Wielkiej w Rydze około 1881 powstało stowarzyszenie „Aušra”, jego działalność nie przyczyniła się jednak do wzmocnienia ruchu odrodzeniowego⁶⁸.

Inteligencja litewska odegrała znaczną rolę w kształtowaniu się ruchu litewskiego. To właściwie ona sprowadzała pisma z Prus i rozprowadzała na terenach Litwy Wielkiej, tworząc „kierunek miłośników Litwy”. Najintensywniejszy rozwój litewskiego ruchu narodowego miał miejsce w dzielnicy zaniemeńskiej (suwalskiej)⁶⁹. Wynikało to z graniczenia tych ziem z Litwą Pruską oraz lżejszych restrykcji systemu murawiewowskiego, ponieważ obszar ten należał do Królestwa Polskiego⁷⁰. Państwo rosyjskie nie obawiało się litewskiego ruchu narodowego. Dawało nawet możliwość kształcenia litewskiej młodej inteligencji na rosyjskich uniwersytetach. Rosjanie pielęgnowali w ruchu litewskim przede wszystkim orientację antypolską⁷¹. Spolonizowany litewski kler określał *Aušrę* mianem pisma antyklerykalnego. Michał Römer uważał, że większość kleru była obca prądom odrodzeniowym, z czym wiązała się niechęć do *Aušry*. Ponadto: „Prócz tego musiało się klerowi nie podobać w »Aušr’ze« zwracanie przez nią uwagę na pogańską przeszłość Litwy, oraz głęboka niemal religijna część, którą ona dla tej przeszłości żywiła i starała się szerzyć”⁷². *Aušra* przestała się ukazywać w wyniku krytyki litewskiego kleru w 1886 r.

Okres działalności pisma *Aušra* oraz Towarzystwa „Byrutė” stanowi ważny moment w kształtowaniu się litewskiej świadomości narodowej. Zauważyć się to da m.in. w korespondencji pisma *Kraj* z

głównie dla zachowania jej w życiu i dla jej dalszego rozwoju.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 110–111.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 112.

⁶⁹ W. Wielhorski, *Polska a Litwa. Stosunki wzajemne w biegu dziejów*, London 1947, s. 210–214.

⁷⁰ M. Römer, *op. cit.*, s. 113–114. Na terenie Litwy zaniemeńskiej dozwolone były transakcje własności ziemskiej, istniała lepsza organizacja gminy, mniejszy ucisk językowy i narodowy w szkolnictwie oraz istniał łatwiejszy dostęp dla drobnej inteligencji do posiadłości, stąd właśnie tam skupiało się działanie wśród ludu.

⁷¹ W. Wielhorski, *Polska a Litwa...*, s. 214–219.

⁷² M. Römer, *op. cit.*, s. 120.

Tylży, gdzie w 1887 r. pisano o regresie w życiu umysłowym Litwinów w Prusach. Natomiast już w korespondencji z 1888 r. akcentowano przywiązanie do mowy ojczystej i poczucie odrębności wśród Litwinów w Prusach. W tym czasie dochodzi również do procesu powolnego tworzenia pierwszych związków litewskich o charakterze politycznym, jak np. Litewski Komitet Konserwatywny czy Litewskie Konserwatywne Towarzystwo Wyborcze. Tym samym pojawiły się pisma o nowym charakterze – politycznym, jak m.in. *Nauja Lietuviška Ceintunga, Lietuvos Paslas* czy *Lietuviskas Laiskas*⁷³.

W dobie powstawania litewskiej świadomości narodowej żywe były wciąż tradycje Wielkiego Księstwa Litewskiego. Szlachta tych ziem, która uważała się za naród polityczny, nie wierzyła w odrębność polityczną Litwinów czy Białorusinów⁷⁴. Dążenia emancypacyjne narodu litewskiego wniosły nową definicję pojęcia „naród”. Zaczęto rozumieć je w sposób węższy, zastępując ideę wieloetnicznego państwa koncepcją narodu jednoetnicznego⁷⁵.

Pod koniec wieku XIX litewska idea narodowa zmieniła swój charakter. Hasła miłości do ojczyzny przekształciły się w hasła tzw. egoizmu narodowego. Upadek *Auśry* doprowadził do krystalizacji prądów odrodzeniowych. Warto raz jeszcze przytoczyć opinię Michała Römera, według którego gazeta ta „dała jeno w załączku punkt wyjścia dla swoich spadkobierców”⁷⁶. W dalszych latach nastąpiło uformowanie się prądów narodowo-wyzwoleńczych⁷⁷, a w ramach tego – uformowania się kierunków politycznych, takich jak demokratyczny – skupiony wokół

⁷³ S. Szostakowski, *Wschodniopruskie tło czasopisma „Ausra” (1883–1939)*, [w:] A. Skrzypek, S. Szostakowski (red.), *Polacy, Litwini, Niemcy w kręgu wzajemnego oddziaływania. Z zagadnień Litwy Pruskiej i stosunków niemiecko-litewskich i polsko-litewskich w drugiej połowie XIX i XX wieku (do 1939 roku)*, Olsztyn 1992, s. 9–26.

⁷⁴ E. Motieka, *op. cit.*, s. 224.

⁷⁵ J. Nowak, *Naród i narodowość w polskiej myśli romantycznej*, [w:] W.J. Burszta, K. Jaskulski, J. Nowak (red.), *Naród – Tożsamość – Kultura. Między koniecznością a wyborem*, Warszawa 2005.

⁷⁶ M. Römer, *op. cit.*, s. 138.

⁷⁷ Należy podkreślić, że litewski ruch narodowy skupiał się na ludziach posługujących się językiem litewskim, co traktowano jako kryterium związku z narodem. „Za prawdziwych Litwinów uważamy tylko tych, którzy używają mowy litewskiej” – pisał w 1902 r. Aleksander Dambrauskas.

pisma *Varpas*, narodowo-klerykalny i socjaldemokratyczny⁷⁸. Każdy z nich uformował własną wizję przyszłego bytu państwa litewskiego.

⁷⁸ J. Ochmański, *Historia Litwy*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1982, s. 237.